

რუსუდან ზექალაშვილი

სახელის გობიერთი აქტუალიზატორის გრამატიკულ- სემანტიკური ლახასიათება ქართულში

თანამედროვე ლინგვისტიკაში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა აქტუალიზაციის თეორიას¹, რეფერენციის საკითხებსა და ტექსტის გრამატიკას. ერთგვარად ამანაც განაპირობა ინტერესის ზრდა აქტუალიზატორთა შესწავლისადმი გრამატიკულ-სემანტიკური და პრაგმატიკული თვალსაზრისით. ლინგვისტების აზრით, აქტუალიზაციის ფუნქცია არის ენის გარდაქმნა მეტყველებად. არსებობს აქტუალიზატორთა მთელი სისტემა, რომელიც მოიცავს როგორც ვერბალურ ელემენტებს (არტიკლებს, ნაცვალსახელებს, ნაწილაკებს და სხვ.), ისე პრესუპოზიციას. ყველაფერი კი ემსახურება ძირითად მიზანს: ხაზი გაუსვას და გამოყოს წინადადების აზრის ყველაზე არსებითი მხარეები (იხ. ს. დიმიტროვა, 1985, გვ. 535-536).

ჩვენთვის ამჟერად საინტერესოა არტიკლი ანუ ნაწევარი, რომელსაც გამონათქვამში შემოაქვს ე. წ. ინფორმაციის უნივერსალური მინიმუმი. მისი მეშვეობით ხერხდება რომელიმე საგნობრივი ცნების გამოყოფა, იდენტიფიკაცია და აქტუალიზაცია. არტიკლს შეუძლია გამოხატოს ერთ-ერთი უნივერსალური სემანტიკური კატეგორია — განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობა. მისი ძირითადი ფუნქციაა სახელის დეტერმინაცია და აქტუალიზაცია, აღწერილ სიტუაციაში მისი ერთადერთობის წარმოჩენა (განსაზღვრული არტიკლი) ან მისი მიმართების გამოხატვა მსგავს ფენომენტთა კლასთან (განუსაზღვრელი არტიკლი) (ლელ, 1990, გვ. 349). ეს სემანტიკა შეიძლება გადმოიცეს ექსპლიციტურად (არტიკლით) ან იმპლიციტურად (ნაცვალსახელებით ან სხვა საშუალებებით) და იმდენად მნიშვნელოვანი ნიშანია, რომ ენები იყოფა ორ დიდ ჯგუფად: არტიკლიანად და უარტიკლოდ.

არტიკლი² გამოიყენება ბევრ ენაში (გერმანიკულ, რომანულ, სემიტურ და სხვა ენებში). ფიქრობენ, რომ მისი "ჩამოყალიბება მოცემული ენის განვითარების უძველეს საფეხურზე უნდა ვივარაუდოთ" (ივ. იმნაიშვილი, 1955, გვ. 249). არტიკლებს ახასიათებენ როგორც ფორმის, ისე ფორმაცვალების უნარის, წყობისა და გადმოსაცემი შინაარსის მიხედვით. ფორმა მას შეიძლება ჰქონდეს მარტივი (ერთმარცვლიანი: ერთ-, ორ- ან სამასოიანი, როგორც ესაა ინგლისურში: a man, an apple, the man) ან შედარებით რთული (მაგალითად, გერმანულში: der Mann, die Frau, das Haus; ის დამოუკიდებელი სიტყვაა — ein Mann, eine Frau, ein Haus). არტიკლი შეიძლება იყოს ბრუნებადი (მაგალითად, გერმანულში) და შეითავსოს სქესის, ბრუნვისა და რიცხვის ჩვენების უნარიც (der Mann — des Mannes, dem Mann, den Mann; die Männer, das Haus — die Häuser),

¹ აქტუალიზაციის თეორიას უკავშირებენ შარლ ბალის სახელს.

² არტიკლის ფორმისა და გამოყენების შესახებ სხვადასხვა ენაში იხ. ვიკიპედია.

ზოგ ენაში ის მხოლოდ განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობას გვიჩვენებს. ევროპულ ენათა დიდი ნაწილი არტიკლებს პრეპოზიციური წყობით იყენებს (მაგრამ არის პოსტპოზიციურიც, მაგალითად, დანიურში).

სახელის აქტუალიზატორთა სისტემა მრავალფეროვანია, მაგრამ ამჯერად მოკლედ შევჩერდებით **ნაწევრის** (ანუ არტიკლის) ისტორიასა და ფუნქციებზე ქართულ ენაში, რომელიც შუალედურ ადგილს იკავებს უარტიკლო და არტიკლიან ენათა შორის. ისტორიულად — ძველ და საშუალ ქართულში — არსებობდა განსაზღვრული და განუსაზღვრელი ნაწევრების საკმაოდ ჩამოყალიბებული სისტემა³, თანდათან კი ის მოიშალა და ნაწევარი, როგორც დამოუკიდებელი მეტყველების ნაწილი, გაქრა. “საყოველთაოდ ცნობილია, რომ განსაზღვრული ნაწევარი მთელ რიგ ენებში ჩვენებითი ნაცვალსახელისაგან მომდინარეობს, ხოლო განუსაზღვრელი — რიცხვით “ერთ” სახელისაგან. ეს დებულება იმდენად აშკარაა, რომ მის შესახებ არავინ არ დაობს” (ივ. იმნაიშვილი, 1955, გვ. 250). ამ თვალსაზრისით არც ქართულია გამონაკლისი. ნაწევრები ჩაანაცვლა ჩვენებითმა და განუსაზღვრელმა ნაცვალსახელებმა (მათ შორის რიცხვითი სახელისაგან მიღებულმა ნაცვალსახელმა “ერთი”).

ნაწევართა სახეები და ფუნქციები V-XII საუკუნეების ქართულში კარგადაა შესწავლილი (ივ. იმნაიშვილი, 1955, გვ. 249-276; აკ. შანიძე, 1976; ლ. ბარამიძე, 1975, გვ. 15-30; მისივე, 2008, გვ. 246-259 და სხვ.). ძველი ქართული ენისათვის, ძირითადად, დამახასიათებელი იყო **პოსტპოზიციური** წყობის ნაწევარი (კაცი ერთი, სახლი ერთი, კაცი ვინმე; კაცი ესე, კაცი ეგე, კაცი იგი).

მოვიყვანოთ **განუსაზღვრელი ნაწევრების** რამდენიმე მაგალითს **ძველი ქართულიდან**⁴:

მოვიდა ქურივი ერთი გლახაკი (მრ. 12, 42); ჰრქუა მას ერთმან მონათაგანმან მღდელთ-მოძღუარისამან (ი. 18, 30. დ); მივიდა იგი ქალაქსა ერთსა სამარიტელთასა (ი. 4, 51); იყო დედაკაცი ვინმე ქალაქსა მას შინა (ლ. 7, 37); კაცმან ვინმე ყო პური დიდი (ლ. 14, 26).

განსაზღვრულ ნაწევრებს ქართულ ენაში, გარდა დეტერმინაციისა, შეეძლოთ **ლოკალური** მიმართების ჩვენებაც: **მოუბარ** პირთან ახლოს მყოფი: **ესე** (ამან, ამას, ამის, ამით), **მეორე** პირთან ახლოს მყოფი: **ეგე** (მაგან, მაგას, მაგის, მაგით), კომუნიკაციის მონაწილეთაგან შორს, **მესამე** პირთან მყოფი: **იგი** (მან, მას, მის, მით), მოგვიანებით ნაწევრებს დაემატა ასევე **ისი** (იმან, იმას, იმის, იმით).

განსაზღვრული ნაწევრების მაგალითები: მიუძღუანოა სამკაული ესე მისი (შუშ. 7, 27); ბოროტსა ამას განვერე (შუშ. 13, 6); გამომითარგმანე ჩუენ იგავი ეგე (მ. 15, 15); აგარაკი იგი ესე სოფელი არს (მ. 13, 3); მცველმან მან მრქუა მე (შუშ. 8, 13) (დამოწმებულია წიგნიდან: ივ. იმნაიშვილი, 1955, გვ. 252-257).

ნაწევარი ძველ ქართულში პოსტპოზიციურის წყობის გარდა შეიძლებოდა გამოყენებულიყო **პრეპოზიციურადაც**, როცა ის იდგა სხვა წინ მდგომ მსაზღვრელთან: “წინ დასმულ მსაზღვრელთან ნაწევარიც წინაა, მომდევნოსთან

³ ზ. სარჯველაძე უარყოფდა ნაწევრის, როგორც დამოუკიდებელი მეტყველების ნაწილის. არსებობას ძველ ქართულშიც (ზ. სარჯველაძე, 1997).

⁴ მაგალითები დამოწმებულია ივ. იმნაიშვილის ნაშრომიდან (1955). გვ. 252-257

ისიც მომდევნო" (ლ. ბარამიძე, 2008, 247-248; ამის შესახებ ვრცლად იხ. ივ. იმნაიშვილი, 1955, გვ. 260-265).

ძველი ქართულისათვის საერთოდ იყო დამახასიათებელი მსაზღვრელთა **პოსტპოზიციურობა**, თანდათან კი წყობა შეიცვალა: გახდა პრეპოზიციური (ა. ჩიქობავა, 1966, გვ. 23). საინტერესოა, რომ ძველი ქართული ოთხთავის სხვადასხვა გამოცემის შედარების დროს ერთსა და იმავე მაგალითში გამოყენებულია სხვადასხვა წყობა: თუ ერთ ხელნაწერში ნაწევარი პრეპოზიციური წყობისაა, მეორეში პოსტპოზიციურია (შესაბამისი მაგალითები მოჰყავს ლ. ბარამიძეს, 2008, გვ. 248-249). გამოითქვა მოსაზრება, რომ პარალელური ფორმების არსებობა ძველ ქართულში შეიძლება მიეწეროს ბერძნული ან სომხური ენების გავლენას. გარდა ამისა, ზოგიერთი მეცნიერი ვარაუდობს, რომ **პოსტპოზიური წყობის შემთხვევაში ეს ფორმები ნაწევრებია**, ხოლო **პრეპოზიციური წყობის დროს — ნაცვალსახელები** (ლ. ბარამიძე, 2008, გვ. 250). ფორმით ასეთი მსგავსება მიუთითებს ნაწევრებისა და ნაცვალსახელების დიდ სიახლოვეზე, ამიტომ არც ისაა გამორიცხული, რომ ეს მსაზღვრელები ყველგან ნაწევარი იყოს ან ყველგან — ჩვენებითი ნაცვალსახელები. "მაშინ ყურადღებას მიიქცევს მათი თავისუფლება გამოყენების ადგილის თვალსაზრისით" (ლ. ბარამიძე, 2008, გვ. 250). მართლაც, "ჩვენებითი ნაცვალსახელი და ნაწევარი ძველ ქართულ ცოცხალ მეტყველებაში მკვეთრად გამიჯნული არ უნდა ყოფილიყო, რაც თავს იჩენს სალიტერატურო ენაშიაც" (იქვე, გვ. 252). მათ შორის ერთადერთ მადიფერენცირებელ ნიშნად მაინც წყობას მიიჩნევენ: როცა მსაზღვრელი მოსდევდა არსებით სახელს, მაშინ ის **ნაწევარი** იყო, თუკი წინ უსწრებდა — ჩვენებითი **ნაცვალსახელი**.

ენათმეცნიერთა დაკვირვებით, ნაწევარს თანდათან ძველ ქართულშივე იშვიათად იყენებდნენ, რადგან შემცირდა მისი საჭიროება (ლ. ბარამიძემ ამ თვალსაზრისით ერთმანეთს შეადარა V საუკუნის ძველი "მუშანიკის წამება" და "იოანესა და ეფთვიმეს ცხოვრება", გიორგი მცირის "გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრება" — XII., იოანე პეტრიწის შრომები) (ლ. ბარამიძე, 2008, გვ. 252-253).

საშუალ ქართულში ნაწევართა გამოყენების თვალსაზრისით უკვე ვითარება შეიცვალა: პოსტპოზიციური წყობა ჩაანაცვლა პრეპოზიციურმა. ამას გარდა, ნაწევარს ჩამოშორდა ბრუნვის ნიშნები, მოგვიანებით კი დაეკარგა ფუძის ბოლო ხმოვანიც: **ესე→ეს, ამან→ამა→ამ; ეგე→ეგ, მაგან→მაგა→მაგ; ისი→ის, იმან→იმა→იმ**.

საშუალი ქართულის ტექსტებში ნაწევრები ჯერ კიდევ გამოიყენება, მაგრამ უმეტესად პრეპოზიციურად. როგორც ფიქრობენ, "მსაზღვრელის წინ დასმას მოჰყვა მისი მოდუნება და ბრუნების ნორმების შეცვლა. ასეთ მსაზღვრელს ტენდენცია აქვს უბრუნველი გახდეს, რადგანაც კავშირი საზღვრულთან მტკიცეა და ეს უკანასკნელიც საკმარისია იმის გასარჩევად, თუ რა ფორმასთან გვაქვს საქმე" (ლ. ბარამიძე, 2008, გვ. 253).

ცვლილებები ერთბაშად არ მომხდარა: ჯერ შეიცვალა **წყობა** (ნაწევარი გადმოვიდა წინ) და დაიკარგა ბრუნვის ნიშნები: **ესე/ამან** (ამას, ამის)→**ამა; ეგე/მაგან** (მაგას, მაგის)→**მაგა; ისი/იმან** (იმას, იმის)→**იმა**. ამ ცვლილებამ ხელი შეუწყო ნაწევართა დაბრუნებას ნაცვალსახელთა კლასში, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც დაიკარგა ფუძის ბოლო ხმოვანი და ის მჭიდროდ დაუკავშირდა

მომდევნო სახელს: ეს კაცი/ამ კაცმა, ეგ კაცი/ამ კაცმა, ის კაცი/იმ კაცმა (მხოლოდ იგი ნაწევარმა შეინარჩუნა ბრუნვაცვალებადობის უნარი: იგი, მან, მას, მის).

მოვიყვანო რამდენიმე მაგალითს "ვეფხისტყაოსნიდან", რომელშიც ნაწევარი⁵ პოსტპოზიციური წყობით უკვე ძალზე იშვიათად გამოიყენება. ტექსტში თითქმის შეუძლებელია ნაწევრებისა და ნაცვალსახელების გამიჯვნა, თუმცა ნაწევრების ფუნქცია ჯერ კიდევ არაა დაკარგული.

განუსაზღვრელობა, გამოხატული ნაწევრებით ან ნაცვალსახელებით
ერთი: ერთი ზანგი ვამსახურე, მე შევიდი, ვნახი ხალვით (1144,4)⁶; ქალი ჰყვა ერთსა მონასა, ვცანცა, თუ მოღმა ვინ არე (568,2).

ვინმე: გგონივარ ვინმე ვაჭარი, პატრონი ქარავანისა (1262,1);
პოსტპოზიციური: ნახეს უცხო მოყმე ვინმე ჯდა მტირალი წყლისა პირსა (84,1).

რამე: დიდნი რამე სინათლენი გამოგვიჩნდეს შუა ველსა (1225,2);
პოსტპოზიციური: ყმა შევიდა, თაყვანის-სცა, მაღლი რამე მოახსენა (145,1).

განსაზღვრულობა, გამოხატული ნაწევრებით ან ჩვენებითი ნაცვალსახელებით

ესე/ამა: მეფესა ესე ამბავი უჩნს, ვითა მღერა ნარდისა (82,1);
პოსტპოზიციური: რად არა იცი, უწამლო არს ლები ესე ლებული! (303,3);

ამა: ამა დღემან დამავიწყა, გული ჩემი ვინ დაბინდა (298,1); რად გამყარე მოყვარეთა, რად შემასწარ ამა ბელსა? (861,2); ნურადინ ფრიდონ მეფეა ამა ჭვეყნისა ჩვენისა (971,1);

ეგე/მაგა: ეგე საქმე მე და ჩემსა საყვარელსა შეგვამღურვებს (1486,1);
მრ. რიცხვი: სად წაჰხე და სად დაჰკარგენ სინათლისა ეგე სვეტნი?! (821,4);

პოსტპოზიციური: მითხრა: „დღე ეგე სირცხვილად მედების გულსა ალობა“ (374,1); **მაგა**: ასმათ უთხრა: „ცრემლით, ლომო, მაგა ცეცხლსა რა ერგების!“ (301,1);

ისი/იმა: ისე დიაცი აქა ზის, მნახავი კაცთა მრავალთა (1092,1);
პოსტპოზიციური: ავთანდილს უკვირს: „ამბავი ისი თუ ვცნაო მე რითა?!“ (225,1); **იმა**: იმა კაცსა ვერა ვხედავ მეომრად და ჩემად დარად (1110,3);

იგი: იგი მონა აპატრონეს, ყველაკამან თაყვანის-სცა (176,4).

მართალია, პოსტპოზიციური მსაზღვრელების კვალიფიკაცია ნაწევრებად ეჭვს არ იწვევს, თუმცა ასეთი მაგალითი ტექსტში ცოტაა. ისიც უნდა ითქვას, რომ ამ მსაზღვრელთა ფუნქცია ერთნაირია ორივე წყობის დროს. "ვეფხისტყაოსანში" დადასტურებულია რამდენიმე თანხმოვანფუძიანი (ანუ ხმოვანმოკვეცილი) ფორმაც, რომლებიც აშკარად ნაცვალსახელთა კლასის კუთვნილებაა:

ეს/ეგ: ეს სამეფო ვისი არის, ან ჰმორჩილობს ვისსა ხმასა? (969,4); ეგ საუბარი მაშინ ხამს, თუცაღა ვიყო ცნობასა (886,2).

მაგ/იმ: მაგ საუბარსა ესე სჯობს, ისმინე ჩემი თხრობილი (934,1); ანუ დავხოც იმ ყველასა, ან სიკვდილი ჩემი დღეს ა (1038,4).

⁵ აქ ნაწევარს პირობითად ვამბობთ, რადგან შეიძლებოდა ყველა პრეპოზიციური მაგალითი ჩათვლილიყო განუსაზღვრელობით ან ჩვენებით ნაცვალსახელად.

⁶ პირველი ციფრით აღნიშნულია პოემის აკადემიური გამოცემის სტროფი, მეორედი — ტავბი

ნაწევრის გამოყენების ისტორია ქართულში კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ენის გრამატიკულ წყობაში ცვლილება, მართალია, არც ისე ჩქარა, მაგრამ მაინც ხდება და ზოგჯერ სისტემური ხასიათისაც არის: დროთა განმავლობაში შეიძლება გაქრეს ან გაჩნდეს რომელიმე გრამატიკული კატეგორია, თუმცა ენა იმავე სემანტიკის გამოსახატავად ეძებს ახალ საშუალებებს.

თანამედროვე ქართული, როგორც ერთ-ერთი უარტიკლო ენა, განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობას გადმოსცემს⁷ **იმპლიციტური** საშუალებების მთელი სისტემით სხვადასხვა ენობრივ დონეზე: კონტექსტით, სიტყვათა წყობით, ნაცვალსახელებით, რიცხვითი სახელით, ნაწილაკებით და სხვ. ამათგან უმნიშვნელოვანესი როლი მაინც **კონტექსტს** ენიჭება, რადგან იზოლირებულად აღებული ლექსიკური ერთეული არც განსაზღვრულია და არც განუსაზღვრელი, ასეთი მნიშვნელობა მას მხოლოდ ტექსტში ეძლევა.

ოდესღაც **განუსაზღვრელი** არტიკლების (ნაწევრების) ფუნქციით გამოყენებული სიტყვები — **ვინმე, რამე, ერთი** (წარმოშობით — რიცხვითი სახელი) — ახლა განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებია, ხოლო **განსაზღვრული** ნაწევრები (**ესე, ეგე, ისი**) — ჩვენებითი ნაცვალსახელები **ეს, ეგ, ის**. ახალ ქართულში ის ვითარებაა, რაც ჩაისახა საშუალო ქართულში. სახელი განსაზღვრულად ან განუსაზღვრელად შეიძლება წარმოდგენილი იყოს **იმპლიციტურად** — სხვა აქტუალიზატორების მოშველიებით. ეს გასათვალისწინებელია არტიკლიანი ენებიდან ტექსტების თარგმნის დროს, რადგან ზოგჯერ შინაარსის დასაზუსტებლად სახელთან აუცილებელია ამ სემანტიკის მითითება.

ახალ ქართულ ენაში განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის ცნებითი (სემანტიკური) კატეგორია სხვა საშუალებებთან ერთად გამოიხატება **განუსაზღვრელობითი** და **ჩვენებითი** ნაცვალსახელებით. მოვიყვანოთ მაგალითებს ტექსტებიდან:

განუსაზღვრელობის გამოხატვა

განუსაზღვრელობა ქმნის ველს, რომელშიც შედის არა მარტო სახელის მსაზღვრელები, არამედ განუსაზღვრელობის სემანტიკის მქონე ზმნური კატეგორიები (პირი, დრო) და მოქმედების გარემოების აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები (ადგილის, დროის, ვითარების ზმნიზიდები).

სახელის **განუსაზღვრელობის** გამომხატველია ნაცვალსახელები: **ერთი, ვინმე, რამე, ვიღაც, რაღაც** და სხვ.

ერთი (სულიერ და უსულო სახელებთან): ყოველი ღამით, **ერთი** ავსული დედაბერი ჩაშავებული ფულუროდან იბადებოდა (*დოჩ., თავფ.*⁸); მხოლოდ **ერთი** ფილოლოგი გამოექომაგა, მაგრამ ძალიან უნიათოდ (*დოჩ., კაცი*); ის მხოლოდ ინგლისურად ლაპარაკობდა და, ამიტომ, **ერთი** ხნიერი იდიშის მცოდნე თარგიმანი ახლდა (*თარგმ.*).

ვინმე (ადამიანის აღმნიშვნელ სულიერ სახელებთან): ზამთარში კიდევ პერანგზედ ქურქს წამოისხამდა, თუ **ვინმე** დიდი კაცი არ ეწვეოდა (*ჭავ., კაცი*);

⁷ რუსული ენის მასალაზე დაყრდნობით ეს საკითხი განხილულია ს. კრილოვის (1984, გვ. 244-271), ი. კაციტაძისა (2008) და სხვათა ნაშრომებში.

⁸ სილიუსტრაციო მასალა დამოწმებულია ქართული კორპუსის — გეკოს — მიხედვით: ავტორთა გვარები და სათაურები შემოკლებულია (*იხ. ჩამონათვალი ბოლოს*).

ეს აბღუშაპილი ერთი უთვისტომო ვინმე იყო, მაგრამ თავის ვაჟკაცობით პირველობა დაერჩინა არდალაში (წერ., ბაშ.); ის გადავიდა ერთ ვინმე ახალგაზრდას, რომელზედაც ეჭვი მქონდა აღებული, და იმას გამოუტეხია (წერ., ბაშ.); უნდა დაინახოს ვინმე ადამიანი, მივარდეს და დააბრჩოს (ლომ., ალი); მეც ძალიან მეწყინება, რომ ეხლა ან ოდესმე ვინმე მწიგნობარმა მეც მარაბდაში მომიყვანოს (ჯავ., არს.); ათასში ერთხელ ვინმე გზადაბნეული გაბრიყვდებოდა და თეიმურაზს საქმეს ჩააბარებდა (ჯავ., ჯაყო); გამოჩნდნენ შეიარაღებულნი მხედარნი. მათ წინ მიუძღოდა ვინმე ჭაბუკი, ყვითლით მოსილი (ბარნ., მიმქ.); ისე იყო ამ წუთს იგი სავსე ნოშრევანით, რომ იგი სხვა ვინმე ვაჟკაცს ველარ დაიტევდა (ბარნ., მიმქ.); მის გვერდით კი ... ვინმე დიდი მწერალი დაასახელე, კლიმ (დოჩ., კაცი); მწერალი სერვანტესი პლუს ვინმე ვიგინდარა არ არის ორი (დოჩ., კაცი); იმასაც ვნატრობ, ნეტავ ვინმე ნაცნობმა დამინახოს (დოჩ., კაცი); აბა, მე რა უფლება მაქვს, ვინმე პატიოსან ქიმიკოსს ესტაცო ხელი და დავამწყვდიო (დოჩ., კაცი).

არქაულობა უფრო აქვთ შენარჩუნებული **პოსტპოზიციურ** ნაცვალსახელებს. ვინმე: ჭგუფად რომ გლუბკაცობა სადმე მდგარიყო, ნამეტნავად თუ შიგ ერია სოფლის მოხელე ვინმე (ჯავ., ოთ.); და შორს ცისკარი კამკამს იწყობდა, მძებრობე ვინმე დავვიძახებდა (ჯავ., კაკო); ვილაც კარის ჯაქვს ზედ მოსდგომოდა, / და ვით ყრმა ვინმე, ლალადების ხმით, მესაფარებელს ბინას ითხოვდა (ჯავ. განდ.); მასზედ ჰზის ივერიელი ჭაბუკი ვინმე ჩაუჭი (ჯავ., იანჩი.); სადაც კი მოჰკრავდა ყურს, ამა და ამ სოფელში ნაძრახი ქალი ვინმე არისო, იმდენს ეცდებოდა, რომ გასცნობოდა (წერ., ბაშ.); ეკლესიის გალავანში ბერი ვინმე მიეგება მლოცავებს, აკურთხა, დალოცა (ბარნ., თებ.); ამ ბილიკზე ქალი ვინმე მოაქანებდა ბედაურს (ბარნ., მიმქ.).

ნაცვალსახელი **ვინმე** დგას **საკუთარ** სახელთანაც, თუკი ამ ადამიანის შესახებ ნაკლებად არის ცნობილი რამე მოცემული მომენტისთვის ან ინფორმაციის წყაროა უცნობი, ანდა საუბარია ისტორიულ პირზე, მაგრამ საყოველთაოდ უცნობზე: ყველას ეფიცებოდა, თითქო მათ საგანგებო ხალხი ჰყოლოდეთ საქართველოს განთავისუფლებისათვის მიჩენილი: საფრანგეთს – ვინმე ლეტელიე, ინგლისს კი ვინმე სემინო (ჯავ., არს.); მეგლიკას ერთი მტერიც ჰყავდა, – ვინმე ბერდია არაბული, თვითონაც განთქმული მეშულლე (ჯავ., თეთრ.); მოზდოკში ერთ ქართველს, ვინმე იაგორაშვილს, ქართული წიგნები ჰქონდა (ჯავ., მიწ.); დათუნა ვინმე ფილადელფოს ბერის ხელში დამწიფდა და ჩოხის კურთხევას აპირებდა (ჯავ., არს.); თეიმურაზმა... ის მამული ვინმე ბრინკა ჭივაშვილს ორას თუმნად მიჰყიდა (ჯავ., ჯაყო); ჯაყომ ის მამული მეორე დღესვე ვინმე ფარასტაშვილს ექვს ათას მანეთად მიჰყიდა (ჯავ., ჯაყო).

რამე (უსულო სახელებთან): უნდა წავიდე, მაგრამ ერთი რამე ფიქრი მერევა: ვაი თუ ამ ურჯულოებმა თქვენზე ამოიყარონ ჯავრი (ჯავ., არს.); იქნება იქ იყოს რამე ნიშანი? (ჯავ., პატ.); ნაკლებულებში ჩაგაგდე და ამთავითვე მოგაკელ რამე სიამოვნებას (ბარნ. გველ.). **პოსტპოზიციური**: იქ საფრთხე რამე არ დაგემართოს, ზღაპიაშვილი იქ იმყოფება (ჯავ., კაკო); ქორისაგან შეშინებულ ჩიტებივით, შეიმალნენ სადაც კი თავშესაფარი რამე დახვდათ (ლომ., ბედი). შასკი, გენაცვალას ჭურბაი! ხააუთაჲ, ზღაპარ რამე უამშიდა

სტუმარს (ჯავ., თეთრ.): ან უნდა მოენახა გზა რამე ხსნისა, ან მთლად მიენებებინა თავი ამ საქმისათვის, თუკი შესძლებდა (ბარნ., მიმქ.).

ახალ სალიტერატურო ქართულში სახელის **განსაზღვრულობის** მაჩვენებელი (სხვა აქტუალიზატორთა გვერდით) არის ჩვენებითი ნაცვალსახელები: **ეს/ამ, ეგ/მაგ, ის/იმ, ასეთი, მასეთი, ისეთი, ამნაირი, მაგნაირი, იმნაირი** და სხვ. სტილის **არქაიზაციისთვის** შეიძლება მწერალმა ისევ გააცოცხლოს ნაწევრები — მათი ხმოვანფუძიანი პოსტპოზიციური ვარიანტი. ნაწევრები და ძველი ფორმის ჩვენებითი ნაცვალსახელები გვხვდება ილია ჭავჭავაძის¹⁰, აკაკი წერეთლის, დავით კლდიაშვილის, გალაკტიონ ტაბიძის, მიხეილ ჯავახიშვილის, ვასილ ბარნოვისა და სხვათა ენაში:

ესე/ამა: მე ეგე ლუქმა პირუტყვსავით ზიდვით ვიყიდე (ჯავ., მუშა);
პოსტპოზიციური: "შეკრულება ესე" ალექსანდრე პირველმა გახსნა. ან რატომ არ უნდა შეეცვალა მას განჩინება უერთგულეს ერისთავებისთვის! (ჯავ., არს.).

ამა: ის აღარ ჰყვავის ამა ბნელ ქვეყნად, / ეხლა ის არის მცხოვრები ცისა!.. (ჯავ., ვაი მას); თავად იცოდა, რომ აღარ იყო ამა სოფლისა, მაგრამ მაინც გული ეჩაგრებოდა (კლდ., მიქ.);

იმა: მაშ თუ მაგრეა, იმა ციურ ნიჭს / რო დაეძებდეს აქ მიწიერი (წერ., თამარ); მრისხანე სტვენა იმა ხმალისა / მტერს და მუხანათს შიშის ზარს ჰგვრიდა (ტაბ., ირაკ.) და სხვ.

ივ. იმნაიშვილის მოსაზრება ილიას ენაში ნაწევრების გამოყენების შესახებ შეიძლება განვაზოგადოთ: "ყველა ეს შემთხვევა ძველი ცოცხალი წესის მხოლოდ მკვდარი გადმონაშთია, რომელსაც მწერლები ერთგვარ პოეტურ ხერხად იყენებენ და რომელსაც ძველი ქართულის ნაწევრის არც შინაარსი გააჩნია და არც მისი ფორმის მიხედვითაა გამართული (ივ. იმნაიშვილი, 1955, გვ. 276).

იშვიათად თანამედროვე მწერლების ენაშიც გვხვდება ნაწევრები, როცა საჭიროა არქაული ელფერის შემოტანა ეპიზოდში, ეპოქის ან პერსონაჟის სტილიზაცია, ხანაც — იუმორისტული ან ირონიული ჟღერადობის მინიჭება (მაგალითად, გ. დოჩანაშვილთან): ძველმა სიხარულმა დაუარა და გააბრუა — ამა ქვეყნისამ; ამა სოფლის მადლსა გრძნობდა (დოჩ., თავფ.); ამა სოფლის მადლით გახარებული, ცას და ქვეყანას მადლობას უძღვნიდა (დოჩ., თავფ.); ბესამეს მიეტმასნენ იმა ბებერთა დამფრთხალი ცხვრები, სალამურიანი ხელი ზურგს უკან დაემალა ბესამეს (დოჩ., ვატერბ.). შეიძლება მიზეზი იყოს პერსონაჟის დიალექტური მეტყველების კოლორიტის შენარჩუნება, განსაკუთრებით ეხება ეს მთის კილოებს: რას ამბობავ, ხვარ აირიევ, ამა ყმაწვილს რაღას ერჩივ (არაბ., ძილუა);

როგორც მაგალითებიდან ჩანს, მხატვრული სიტყვის ოსტატები თანამედროვე ქართულშიც ანიჭებენ ნაწევარს გარკვეულ სტილისტიკურ დატვირთვას: ენისთვის არქაული ელფერის მინიჭება, პროზის გაპოეტურება, ირონიულობის ხაზგასმა და სხვ.

⁹ ამ მაგალითში გამოყენებულია დიალექტური ფორმა და საზღვრული ფუძის სახითაა.

¹⁰ ივ. იმნაიშვილმა მსგავსი მაგალითები დაძებნა ილიას ნაწარმოებებში ("განდეგილი", "აჩრდილი"). მეცნიერის აზრით, "უფრო ხშირად ნაწევრიანი სახელის ხმარება ილიას ექსპრესიულ და პოეტურ ძველი ქართული ლიტერატურის საერთო გავლენით აიხსნება. ეს არქაიზმი ილიას პოეზიაში ძალიან გავრცელებულია პოეტური ზეგნით" (იმნაიშვილი, 1955, გვ. 274).

განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის სემანტიკა შეიძლება გადმოიცეს ასევე **კონტექსტით** ან **სიტყვათა წყობით**. მაგალითად, წინადადების ბოლოს დაისმის უცნობი, ახალი, რაც შინაარსით განუსაზღვრელია¹¹. მაგალითად, რომ შევადაროთ ორი წინადადება: 1. მან მასწავლებელს გადასცა წიგნი. 2. მან მასწავლებელს წიგნი გადასცა. პირველში წიგნი განუსაზღვრელია (უცნობი, პირველად ნახსენები), მეორეში კი — განსაზღვრული ანუ ნაცნობი.

მაშასადამე, როგორც ვხედავთ, მიუხედავად იმისა, რომ არტიკლი ახალ ქართულში აღარ გამოიყენება, მისი ძირითადი სემანტიკის გამოხატვა ხერხდება ლექსიკურ-სინტაქსური საშუალებებით. ენაში შეიძლება გამოიყოს **განსაზღვრულობისა** და **განუსაზღვრელობის ველი**, რომელიც მოიცავს მთელ ენობრივ სისტემას სხვადასხვა დონეზე. აქ შემოდის **ლექსიკური საშუალებები** (ჩვენებითი და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები, მსაზღვრელად გამოყენებული სხვა მეტყველების ნაწილები, ნაწილაკები), **სიტყვათა წყობა** და **კონტექსტი** (ზეპირმეტყველებაში ყველაზე მნიშვნელოვანია ინტონაცია და ლოგიკური მახვილი).

განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის კატეგორიის ისტორია ქართულ ენაში ადასტურებს, რომ განვითარების ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ენაში ამა თუ იმ გრამატიკული კატეგორიის გამოხატვის საშუალებები იცვლება. ზოგჯერ რომელიმე კატეგორია ქრება კიდევ, თუმცა მისი სემანტიკა, როგორც ცნებითი კატეგორიისა, ენაში რჩება და იმპლიციტურად გამოიხატება სხვადასხვა ენობრივი საშუალებით.

დამოწმებული ლიტერატურა

ლ. ბარამიძე, 1975 - ლ. ბარამიძე, ნაწევრისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელების ბრუნება საშუალო ქართულში: თსუ შრომები, თბ., 1975, ტ. 164, გვ. 15-30.

ლ. ბარამიძე, 2008 - ლ. ბარამიძე, ქართული ენის ისტორიული გრამატიკის საკითხები (რედ. პროფ. დ. მელიქიშვილი), თბ., 2008.

ტ. ბონდარიოვა, 2011- Бондарева Т.Э., Диахрония категории определенности/неопределенности (на материале русского языка и языков разных систем), Канд. диссерт., Ростов на Дону, 2011.

გეკო - ქართული ენის კორპუსი: GEKKO — The Corpus of Georgian language: URL = <http://iness.uib.no/gekko/concordance>

ს. დიმიტროვა, 1978 - Димитрова С., Актуализация предложения и ее зависимость от представления говорящего и степени осведомленности адресата (на материале русского языка): Новое в зарубежной лингвистике, Выпуск XV, Москва, 1985, с. 535-545.

ივ. იმნაიშვილი, 1955 - ივ. იმნაიშვილი, ნაწევარი ძველ ქართულში: თსუ შრომები, თბი., 1955, ტ. 61, გვ. 249-276.

¹¹ ამის შესახებ რუსულ ენაში იხ. ტ. ბონდარიოვა, 2011.

ო. კაციტაძე, 2008 - Кацитадзе И.М., К вопросу об имплицитных и эксплицитных способах выражения категории определенности/неопределенности в русском языке, Канд. диссерт., Ростов на Дону, 2008.

ს. კრილოვი, 1984 - Крылов С.А., Детерминация имени в русском языке. Теоретические проблемы: Семиотика и информатика, Вып. 23, Москва, 1984, с. 244-271.

ლელ, 1990 - Лингвистический энциклопедический словарь, Москва: Советская энциклопедия, 1990.

შოთა რუსთაველი, 1957 - შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი (სარგდ. კოლეგია: ალ. ბარამიძე, კ. კეკელიძე, ა. შანიძე), თბ., სახელგამი, 1957.

ზ. სარჯველაძე, 1997 - ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა (ტექსტებითა და ლექსიკონითურთ), რედ. კ. დანელია, თბ., 1997.

ა. შანიძე, 1976 - ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.

ა. ჩიქობავა, 1966 - ა. ჩიქობავა, ძველი და ახალი ქართულის კომპონენტებისათვის "ვეფხისტყაოსნის" მორფოლოგიურსა და სინტაქსურ სტრუქტურაში: იკვ. 165, 1966, გვ. 3-38.

შემოკლებები:

არაბ. — ბალათურ არაბული, ძილუა.

ბარნ. — ვასილ ბარნოვი: თებ. — თებერას დანიშნული; მიმქ. — მიმქრალი შარავანდედი; გველ. — გველის ზეიმი.

დოჩ. — გურამ დოჩანაშვილი: ვატერბ. — ვატერ(პო)ლოო ანუ აღდგენითი სამუშაოები; თავფ. — თავფარავნელი ჭაბუკი; კაცი — კაცი, რომელსაც ლიტერატურა ძლიერ უყვარდა.

თარგმ. — სავიონ ლიბრეტი, როხელეს უნაკლო ქმარი (თარგმანი);

კლდ. — დავით კლდიაშვილი.

ლომ. — ნიკო ლომოური, ალი; ბედი — ბედი უბედურთა.

ტაბ. — გალაკტიონ ტაბიძე: ირაკლი — ირაკლი, მომგები ასი ომისა.

წერ. — აკაკი წერეთელი: ბაშ. — ბაში-აჩუკი; თამარ — თამარ ცბიერი.

ჭავ. — ილია ჭავჭავაძე: იანიჩ. — იანიჩარი; მუშა; ვაი მას — ვაი მას, ვისაც ვაძლევდი მსხვერპლად; კაკო — კაკო ყაჩალი; განდ. — განდგეილი; კაც. — კაცია-ადამიანი?! ოთ. — ითარაანთ ქვრივი.

ჯავ. — მიხეილ ჯავახიშვილი: პატ. — პატარა დედაკაცი; თეთრ. — თეთრი საყელო; მიწ. — მიწის ყვილი; არს. — არსენა მარაბდელი; ჯაყო — ჯაყოს ბიზნები.

RUSUDAN ZEKALASHVILI

GRAMMATICAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE NOUN ACTUALIZING MEANS IN THE GEORGIAN LITERARY LANGUAGE

In the modern linguistics great attention is paid to the theory of actualization, issues of **reference** and **grammar of the text**. This fact conditioned focusing on the studies of the **noun-actualizing** means in the languages, with grammatical, semantic and pragmatic views. Articles and pronouns are among those actualizing means under particular focus.

Definiteness – indefiniteness is one of the universal semantic categories, which is expressible in all languages. The function of the category is **actualization** and **determination** of nouns, their representation in the described situation as **the only one** (*definiteness*) or showing its **reference to the class** of the similar phenomena (*indefiniteness*). This semantics can be shown by means of articles (*explicitly*) or by means of pronouns and other assets (*implicitly*). Grammatical way of expressing the definiteness – indefiniteness is so much significant, that the languages generally are divided into two large groups: languages **with** or **without** articles.

Georgian language takes some medium place, as in the Old and Middle Georgian there were definite and indefinite articles, but Modern Georgian is **non-article** language (some scientists deny existence of articles in the Old and Middle Georgian as well).

The indefinite articles used in the Old Georgian (*erti – one, rame – something, vinme – someone*) are now indefinite pronouns, definite articles (*ese – this, ege – this, isivigi – that*) are demonstrative pronouns. Even then it was difficult to tell apart these determinatives and the only sign of difference was sequence of words: if a lexical unit followed a noun, it functioned as an article and if it preceded the noun, it was a pronoun. The form of those lexical units was also important. The articles had gradually lost their end vowel (*ese → es, ege → eg, isi → is*) and became more strongly linked with the noun which followed.

In the Modern Georgian (like other **non-article** languages) there are some tools to express the mentioned semantic category, they are: **sequence of words**, demonstrative and indefinite **pronouns**, **numerals**, **particles**, **contexts** and so on. The most important tool is a **context**, as any lexical unit, regarded separately, in isolation, is neither **definite** nor **indefinite**, obtaining such meaning only in the context.